

- виробництвом (1951-1958 рр.) // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1975. – № 2.
7. Гайдюков Л.Ф., Гайдюков В.Ф. Діяльність Комуністичної партії України по здійсненню ленінських принципів добору, розстановки та виховання кадрів / // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 54. – К., 1972.
  8. Федорчак П.С. Здійснення ленінських положень про зміцнення лав партії і розміщення комуністів на виробництві (За матеріалами підприємств важкої промисловості Української РСР за 1959-1970 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 61. – К., 1973.
  9. Недслін О.І. Здійснення ленінського принципу колективного керівництва місцевими партійними органами (З досвіду роботи партійних органів Донбасу в 1956-1961 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 61. – К., 1973.
  10. Міцкан І.А. Ленінські принципи внутріпартійної демократії в діяльності первинних парторганізацій промислових підприємств України (1961-1966 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 61. – К., 1973.
  11. Слюсаренко А.Г., Ямкова З.І. Керівництво партійних організацій України пропагандою. Та впровадженням у виробництво досягнень науки і техніки // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 32. – К., 1969.
  12. Литвин В. Україна у другому повесному десятилітті (1956-1965). – К., 2004.
  13. Див.: Гарковський Д.А. Боротьба Комуністичної партії України за технічний прогрес у період між ХХ і ХХІ з'їздами КПРС (За матеріалами машинобудівної промисловості Ворошиловградської області) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 54. – К., 1972; Дельфін І.Т. Партійні організації Донбасу на чолі технічного прогресу на коксохімічних підприємствах (1959-1965 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 54. – К., 1972.
  14. Апанович О.М. Соціалістичне змагання і розповсюдження досвіду новаторів на промислових підприємствах УРСР. – К., 1958; Рудой П.С. Технічний прогрес і підготовка кваліфікованої робочої сили. – К., 1958; Скрябін В.В. Нове в роботі парторганізацій по керівництву промисловістю. – К., 1960; Мітюков О.Г. Творчою працею робітника (Роль робітничого класу в технічному прогресі промисловості України). – К., 1963.
  15. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.). – К., 1999.
  16. Рудой А.Д. З історії організації заводів-вузів на Україні // УІЖ. – 1961. – № 5.
  17. Белявін К.Ф. КП України в боротьбі за впровадження передового досвіду в колгоспне виробництво (1953-1960 рр.) // УІЖ. – 1961. – № 4.
  18. Баканов І.Н. Діяльність партійних організацій Донбасу по добору, розстановці і вихованню кадрів у період між ХХ і ХХІІ з'їздами КПРС // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 39. – К., 1970.
  19. Тітенко М.П. Діяльність Комуністичної партії по підвищенню культурно-технічного рівня робітників Донбасу (1951-1958 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 39. – К., 1970.
  20. Буцько М.О., Сульженко В.К. Ленінська національна політика КПРС та буржуазні фальсифікатори // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 35. – К., 1969.
  21. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956-1964) // УІЖ. – 1998. – № 2.
  22. Лизанчук В.В. Навічно кували кайдани: факти, документи, коментар про русифікацію в Україні. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1995.
  23. Бадзьо Ю. Право життя. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму. – К.: Таксон, 1996.
  24. Каравасв В.К. Діяльність Комуністичної партії України по підготовці спеціалістів сільського господарства через вузи і технікуми // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 26. – К., 1968.
  25. Ткачук І.Х. Роль масових кадрів у розвитку колгоспного виробництва // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 26. – К., 1968.
  26. Позняк В.Т. Деякі питання розвитку внутріпартійної демократії на основі рішень ХХ з'їзду КПРС (1956-1961 рр.). (З досвіду роботи партійних організацій України) // Вісник Київського ун-ту. Серія суспільних наук. – 1966. – № 7; Янюк А.О. Перебудова роботи обкомів і райкомів КП України по керівництву сільськими первинними парторганізаціями у світлі рішень ХХ з'їзду КПРС // Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1963. – № 12.
  27. Столяренко В.П., Топчій М.П. З досвіду роботи парторганізації Тернопільщини по зміцненню колгоспів сільського господарства між ХХІ і ХХІІІ з'їздами КПРС // Наукові праці з історії КПРС. – Вип. 53. – К., 1972.
  28. Хижук О.О. Партійні організації України в боротьбі за зміцнення колгоспів механізаторськими кадрами в п'ятій п'ятирічці // УІЖ. – 1960. – № 6.

О. А. Мельничук, Т. А. Мельничук

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ У СКЛАДІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1989–2001 рр.): КОРОТКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Дослідження в галузі історичної демографії спрямовані на вивчення, узагальнення, наукове обґрунтування минулої соціально-демографічної ситуації в аграрному секторі та її майбутнє прогнозування. Як зазначають провідні фахівці Інституту Історії НАН України, при проведенні історичних досліджень із проблем соціального складу сільського населення необхідне логічне поєднання декількох наук. Вони повинні передбачати використання методів демографії в історичному розрізі й відповідне історичне дослідження демографічних процесів і явищ [1, 59]. Автори статті ставлять за мету з'ясувати стан наукового вивчення соціальних змін у складі сільського населення України у 1989-2001 рр. Об'єкт вивчення – зміни у складі сільського населення України в окреслений період, предмет – історіографія проблеми.

Враховуючи те, що протягом багатьох років вивченням цієї проблеми займалися представники різних галузей наук, на нашу думку, доцільним буде розділити праці на такі групи.

До першої групи віднесемо роботи історичного характеру, що висвітлюють соціально-економічні процеси в українському селі у період, що вивчається, та у попередні роки, у яких безпосередньо аналізуються демографічні проблеми українського села.

Наступну групу становлять праці демографічного характеру, які ґрунтуються на статистичних джерелах. У центрі уваги їхніх авторів перебувають як проблеми відтворення населення України в цілому, так і сільського населення; природний та механічний рух сільського населення.

Третю групу становлять дослідження економістів, у яких з'ясовуються питання трудового потенціалу в аграрному секторі України, територіального розміщення трудових ресурсів, їх залучення до трудової діяльності в різних галузях сільського господарства.

Умовно напрацювання з теми можна поділити на дві групи. До першої групи належать дослідження, написані до 1990 р., у контексті комуністичних принципів. До другої – праці, що з'явилися після проголошення державного суверенітету в липні 1990 р. та Декларації про незалежність України 24 серпня 1991 р. Від попередніх вони відрізнялися новими висновками щодо соціально-демографічної ситуації у сільській місцевості України, залученням до дослідження нових джерел, достовірнішою інформацією.

До наукових робіт історичного плану можна зарахувати дослідження, у яких соціальні зміни у структурі сільського населення України вивчаються на фоні історичних подій. На жаль, монографій історичного характеру, які б визначали соціальний склад сільського населення України у міжпереписний період 1989–2001 рр., немає. Однак є дослідження, які характеризують соціально-демографічну ситуацію у сільській місцевості у 60-80 рр., використовуючи дані останнього Всесоюзного перепису населення 1989 р. Соціально-економічні проблеми відродження і розвитку українського села, його пріоритети в нових умовах господарювання, показники сучасної демографічної кризи висвітлюють у своїх працях провідні історики: С.В. Кульчицький, П.П. Панченко, С.М. Тимченко, М.М. Вівчарик, Л.Ю. Беренштейн, С.С. Падалко, В.С. Чишко, А.Г. Стахневич, С.М. Живота та інші [2].

Список основних наукових праць доктора історичних наук, професора Панченка П.П. сягає за 400, не враховуючи більше трьох сотень статей, заміток у різноманітних періодичних виданнях [3]. Вони були одним із перших в українській історіографії комплексним узагальненням вивчення проблем новітньої аграрної історії України. Належне наукове осмислення проблеми, зваженість висновків, постановка багатьох проблем – характерні риси цих напрацювань. Значну частину його досліджень присвячено соціально-економічному становищу українського села у різні періоди, динаміці кількісних і якісних показників населення аграрного сектора, соціальному складу сільського населення. Усі ці аспекти автор вдало пов'язує із загальноісторичними процесами, прагнучи повною мірою розкрити здобутки та недоліки аграрного сектора в різні часи. Саме він чи не вперше констатував наявність демографічної кризи в Україні та в українському селі. У статті, що вийшла у журналі “Трибуна”, наведені дані про депопуляцію в Україні в цілому та за окремими регіонами (Чернігівська, Сумська, Полтавська, Житомирська, Черкаська, Вінницька, Кіровоградська області). Питання про необхідність прийняття дієвих заходів щодо поліпшення демографічної ситуації в Україні гостро прозвучало з уст П. Панченка ще у 1992 р. [4]

Вперше в українській історіографії у співавторстві із В.П. Славовим, В.А. Марчуком, П.П. Панченко видав посібник, присвячений питанням аграрної історії [5]. Ці автори узагальнили численний статистичний матеріал, ввели до обігу нові факти, знайдені ними як у дореволюційних виданнях, так і у вітчизняних архівах. У виданні є розділи, що інформують читачів про науковий доробок вчених-аграрників. Згодом видано підручник “Аграрна історія України” [6], у якому, на основі аналізу широкого кола

документальних джерел, без ідеологічної заангажованості розкрито аграрні відносини на українських землях у XIX-XX ст. Особливу увагу в підручнику приділено вивченню питань реформування сільського господарства різними урядами впродовж XX ст. Логічним завершенням обох видань є розділ “Проблеми екології сільськогосподарського виробництва”. Як зазначають автори, Україна на сьогодні “пожинає сумний врожай більш ніж 70-річного владарювання тоталітарної політичної системи, основу економіки якої становили неефективна, надмірно милітаризована промисловість, індустріальна гігантomanія і командно-колективізоване сільське господарство” [6, 323].

Проблемам етносоціальних процесів в українському селі присвячено докторську дисертацію С.М. Тимченка. Автор за допомогою різних методів аналізу: порівняльно-історичного, економіко-демографічного, математично-статистичного, проблемно-соціологічного, – на основі статистичних матеріалів, соціологічних обстежень, здійснив синтезований та узагальнений виклад етносоціальних процесів у 60-80-х рр. XX ст. Другий та третій розділи його наукового дослідження присвячено тенденціям кількісних змін у складі сільського населення та особливостям і характеристикам якісних змін у складі трудівників села [7]. Ґрунтовною є і монографія С.М. Тимченка, в якій досліджено динаміку чисельності, міграційні, соціально-демографічні показники, професійно-кваліфікаційний та освітній рівні, національний склад сільського населення України у 60-80-ті роки XX століття. Сільське населення України періоду, що вивчається, автор розділив на п'ять основних соціальних груп: робітників радгоспів, державних підприємств; інтелігенцію; трудівників колгоспів; некооперативних кустарів та осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю; трудівників, зайнятих в особистих підсобних господарствах. Історик наголошує на тому, що в кінці 80-х рр. XX ст. у зв'язку з демократизацією умов праці на селі зростає категорія селян, зайнятих в індивідуальних та особистих підсобних господарствах [8].

Останні роки засвідчують появу багатьох праць з етнонаціональних проблем. М. Вівчарик та С. Падалка, критично осмислюючи загальноісторичний етнонаціональний процес у контексті державотворчого поступу українства, визначили основні завдання державної політики на сучасному етапі. Основну увагу було приділено ролі “російського” чинника та україно-російським відносинам [9]. Автори наступної монографії чи не вперше сміливо, на багатому фактичному матеріалі переконливо доводять, що українська нація – це реальність, яку не потрібно заперечувати, з якою слід рахуватись як з іншими самобутніми світовими етносами [10].

У 90-х рр. XX ст. з'явилися наукові праці В.І. Наулка, присвячені вивченню ареалів розселення, поселенської структури, соціальних відмінностей етнічних груп сільського населення згідно з переписом 1989 р. Вона суттєво доповнила знання щодо етнічних спільнот у регіональному, мовному, конфесійному аспектах [11, 46-49].

Досить широке коло питань із історії аграрних відносин висвітлено в монографії Г.Г. Кривчика [12]. Автор вивчив соціальні аспекти

сільськогосподарського виробництва, суперечності суспільно-політичного життя, деформації у соціально-культурному будівництві на селі за умов панування комуністичної номенклатури. Щодо питання соціальних змін в українському селі на початку ХХІ століття, то цей аспект ним з'ясовано з позиції глибоких соціально-економічних перетворень, переходу агропромислового виробництва до ринкової економіки. За допомогою діалектичного методу, історизму та об'єктивізму в основному висвітлено соціальний розвиток українського села протягом останніх тридцяти років існування тоталітарного режиму. Автором охарактеризовано суспільно-політичні процеси в українському селі, проаналізовано інфраструктуру сільської місцевості у певний відрізок часу, психологію сільських жителів, їхні політичні уподобання, спосіб життя [13, 2-3].

Значний вплив на соціальні зміни у структурі сільського населення України справила трагедія на Чорнобильській атомній електростанції. Наслідки цієї найбільшої екологічної трагедії проаналізовано Н.П. Барановською, Н.Н. Лакиза-Сачуком, Н.І. Омелянцем, С.І. Пирожковим [14; 15]. Дослідивши останні роки перебування України у складі СРСР, коли проблеми, породжені Чорнобилем, тісно пов'язувалися з економічною та політичною кризою Української РСР, автори роблять висновки, що ці питання потребували усвідомлення необхідності залучення до вирішення Чорнобильської проблеми світового науково-технічного досвіду та його фінансового і матеріального потенціалу. Вчені не уникають також питань, які через різні причини не вирішені ще й сьогодні. Разом із тим у праці більше матеріалів, щодо вирішення наслідків, спричинених Чорнобильською катастрофою.

Слід відзначити наукові праці О.А. Малиновської, присвячені саме динаміці кількісного та якісного складу населення міжпереписних періодів, у тому числі й періоду, що нами досліджується [16; 12-17]. У ряді праць висвітлено об'єктивні та суб'єктивні чинники соціальної міграції, особливості міграційних процесів за умов соціальних змін, які відбулися під час розбудови громадянського суспільства в Україні [17].

Отже, проведений нами історіографічний аналіз свідчить, що проблеми зміни соціального складу сільського населення України 1989-2001 рр. були об'єктом вивчення широкого кола науковців – істориків, філософів, економістів, соціологів, екологів, етнографів, демографів. Однак не всі завдання, поставлені дослідниками, вирішено вповні. Відсутнім залишається комплексне дослідження цих питань. Більшість повідомлень має фрагментарний характер. Окремі демографічні характеристики позбавлені науковості та ґрунтовних висновків, зміни у соціальній структурі населення з'ясовані лише загалом, мало приділено уваги саме сільському населенню у період, що досліджується. На основі вищенаведеного можемо стверджувати, що в сучасній історичній науці проблема соціальних змін сільського населення України в 1989–2001 р. потребує подальшого вивчення.

1. Беренштейн Л.Ю., Кульчицький С.В., Панченко П.П., Падалко С.С., Живора С.М. Історіографія, методологія та джерельна база дослідження аграрних відносин в Україні у II половині ХХ ст. / В.А. Смолій (голова ред.

комісії). – К., 2000.

2. Панченко П.П., Чижко В.С. Украинское село на путях научно-технического прогресса: достижения и просчеты (60–80 гг.) / АН УССР. Институт истории. – К.: Наукова думка, 1989; Демографічні процеси в сучасній Україні: Матеріали до лекцій, семінарських занять / Л.Ю. Беренштейн, П.П. Панченко, А.Г. Стахневич, С.М. Живора / НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 1998; Беренштейн Л.Ю., Кульчицький С.В., Панченко П.П., Падалко С.С., Живора С.М., Історіографія, методологія та джерельна база дослідження аграрних відносин в Україні у II половині ХХ ст. / В.А. Смолій (голова ред. комісії). – К., 2000; Беренштейн Л.Ю., Панченко П.П., Джос Ф.Х., Кавенюк О.С., Коломієць С.С. Українське село у 20–90 р. ХХ ст. / НАН України. Інститут історії. – К., 1998; Екологічні проблеми розбудови громадянського суспільства в сучасній Україні / Під ред. В. Смолія, Л. Беренштейна, П. Панченка. – К.: ПУ, УАІН НАНУ, 2000; Панченко П.П. Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років // Український історичний журнал. – 1992. – № 1; Панченко П.П. Становище українського села (60–80-ті рр.) // УДК. – 1989. – №8.
3. Панченко П.П. Еволюція і трагізм українського села в 80 – I пол. 90-х років // Панченко П.П. Сторінки історії України ХХ ст. – К., 1995; Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР 1959–1980 гг. – К.: Наукова думка, 1980; Панченко П.П. Соціальний та демографічний стан сучасного українського села. – К.: Інститут історії України НАН України, Національний аграрний університет, 1998.
4. Панченко П.П. Терниста дорога депопуляції України // Трибуна. – 1992. – № 8.
5. Панченко П.П., Славов В., Шмарчук В. Аграрна історія України: Навчальний посібник. – К., 1996.
6. Панченко П.П. Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000.
7. Тимченко С.М. Етносоціальні процеси в українському селі (60–80 р. ХХ ст.): Дис. д. іст. наук. – Запоріжжя, 1995.
8. Тимченко С.М. Українське село: проблеми етносоціальних змін. 1959–1989. – Запоріжжя: ЗДУ, 1995.
9. Вівчарик М. Падалка С. Україна в етнонаціональному вимірі / За ред. П. Панченка. – К., 1999.
10. Вівчарик М.М. Капелюшний В.П. Українська нація: витоки, становлення і сьогодення: Навчальний посібник. – К.: Олан, 2003.
11. Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст. // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К., 2001.
12. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60–80 рр. ХХ ст.). – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001.
13. Кривчик Г.Г. Соціальний розвиток українського села в 60–80-ті рр. ХХ ст.: Автореферат дис. д. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002.
14. Барановська Н.П. Україна – Чорнобиль – світ. Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі. 1986 – 1999. – К.: Ніка – Центр, 1999; Барановська Н.П. Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи / С.В. Кульчицький (голова ред.) / НАН України. Інститут історії України. – К., 2001.
15. Лакиза-Сачук Н.Н., Омелянець Н.І., Пирожков С.І. Значення соціально-демографічних наслідків Чорнобильської катастрофи для України: Современное состояние и перспективы. – К., 1994.
16. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. / Національний інститут стратегічних досліджень – К., 1997; Малиновська О. Міграція: Хто? Куди? Навіщо? // Демократична Україна. – 1994. – 14 травня; Малиновська О. Орієнтири міграції (Повідомлення, коментарі) // Політика і час. – 1994. – №4.
17. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. – К., 1997. – Вип. 3: Соціальні стратегії.